

פרויקט בן-יהודה זקוק לעזרתכם. לחצו כאן לפרטים.

ספר/י לנו מה שגוי _

דואל:

זכרו שאין משמעות למספרי שורה או עמוד בטקסט רציף באינטרנט. אנא ציינו מספר פסקה, ו/או העתיקו כמה מלים סביב כל שגיאה, כדי להקל עלינו למצוא את הטעון תיקון.

רשימת הגהות:

נודיע לך בדואל כשנעיין בהגהות ונתקן את הטקסט.

שלח

נשמע לשמוע מה אהבת _

דואל:

ההמלצה שלך:

(אנו מפרסמים המלצות ביומן הרשת שלנו)

[YouTube](#) - פרויקט בן-יהודה: [בפייסבוק](#) | [ב](#)

[יומן הרשת של פרויקט בן-יהודה](#)

שלח

זכרונות קוטיק – פרק שמיני

[לתוכן הענינים](#)

פרק שמיני

המלמד הראשון שלי - הקושיות ששאלתי - המלמד
השני - דודי ישראל - העילוי ישראל - איך העילוי
ישראל הרביץ לנו בשדה - אצל מוטקה המלמד -
הגיהנום - ערבי החורף - מעשיות על כשפים -

הדתיות שלי - הדיבוק - ר' ליפע צוקרמן

כאשר הייתי בן שנתיים וחצי מסרה אותי אמא לידי יעקב-בער, מלמד הדרדקים.^[1] לא היתה לה סבלנות להמתין עד הקיץ, עד שימלאו לי בדיוק שלוש שנים, והיא הביאה אותי ל"חדר" כבר אחרי סוכות. עוד מילדותי היה בי רצון עז ללמוד, וכך לא הסכמתי לעזוב את יעקב-בער המלמד, אפילו כשצריך היה לחזור הביתה. הייתי יושב אצלו על התנור, שם היה חמים ונעים. למדו אצלו אולי מאה ילדים, וכשילדי העשירים נמאס ללמוד, הם נהגו לשבת על התנור הגדול ושם שיחקו. היה לי כל כך טוב על התנור, שכלל לא רציתי לרדת משם. אבל כשהורידו את כל הילדים, לא יכולתי כמובן להישאר שם לבד. הביתה הייתי חוזר עם עוזר המלמד.^[2]

אבל יעקב-בער המלמד לא היה מרוצה ממני. עוד מילדותי הייתי מקשן גדול. כל הזמן שאלתי שאלות והקשיתי קושיות, ואילו יעקב-בער, נעבעך, לא תמיד ידע מה להשיב. כך למשל, כשהוא התחיל ללמד אותי אלף-בית, הוא הורה: קמץ אלף - "א"; קמץ "ב" - בָּא, וקמץ "ב" - בָּא. ואני שואל: בשביל מה צריך פעמיים קמץ "ב" - בָּא, וקמץ "ו" - וּאָ?^[3]

"כשתגדל תבין" - ענה לי הרבי באי רצון.

יש ילדים כאלה, שכל הזמן שואלים שאלות: "אבא-אמא, בשביל מה צריך את הדבר הזה? ובשביל מה צריך את הדבר ההוא?"

גם אני הייתי שואל כל הזמן את הרבי: "מי עושה שולחן?"

"נגר" - היתה התשובה.

"ומי עשה את הנגר?"

"אלוהים".

"ומי עשה את אלוהים?"

"אלוהים!" - פקעה סבלנותו והוא ענה בצרחות - "אלוהים קיים מאז

ומתמיד ואף אחד לא עשה אותו".

"אלוהים עשה את עצמו?" - שאלתי כשאני מיישיר מבט לתוך עיניו של

הרבי.

"אתה עדיין ילד קטן וטיפש!" - ענה לי במבט רצחני.

הרבי סיפר לאבא שכל הזמן אני שואל שאלות, ואבא יעץ לו שינזוף בי

כהוגן כאשר אתחיל להקשות. "תגיד לו" - הציע אבא - "שילד לא צריך לשאול

כלום. ילד צריך ללמוד ולשתוק."

אבל הקושיות שלי, של הילד הקטן, בכל זאת טרדו את מנוחתו של אבא. הוא חשש כי מילד כזה עוד עלול, חלילה, לצמוח אפיקורוס. אולי מוטב שהילד ילמד קצת פחות. שמא עדיף למסרו מוקדם יותר לידיהם של מלמדים חסידים, שילמדו אותו להיות חסיד וירא שמים?

אצל יעקב-בער למדתי שלושה "זמנים". כבר ידעתי להתפלל בשטף, כמו גדול, ואז מסר אותי אבא לידי מלמד חסיד, שעיה-בצלאל, שלימד חומש וגמרא למתחילים. אצל הרבי הזה התחלתי ללמוד חומש, ולכבוד המאורע ערך אבא סעודה לכל החסידים. כל היום הם שרו, שתו יי"ש לרוב ואכלו כיד המלך. סבא לא השתתף בחגיגה, כיוון שמעולם לא ישב עם החסידים. למדתי טוב והרבי החל ללמד אותי רש"י.^[4] הבנתי הכול ממש טוב, ובגיל שש כבר רציתי להתחיל ללמוד גמרא. אבל הרבי חשב שזה מוקדם מדי.

"מספיק שתתחיל ללמוד גמרא בגיל שבע" - אמר הרבי.

נהגתי לעמוד ליד השולחן של הילדים לומדי הגמרא, עושה אוזני כאפרכסת וממאן ללכת ולהשתולל עם ילדי החומש. הקשבתי היטב לדברים, וכשהגיע יום חמישי^[5] אמרתי לרבי שאני יכול לחזור בעל-פה על כל שיעורי הגמרא של השבוע. התחלתי לומר קצת "לקח טוב":^[6] אם ראובן גזל משמעון, האם ראובן גם גזל כסף משמעון? אני זוכר שזה זרם חלק, כמו מים. הרבי ממש התפעל, ובערב הלך לאבא וסיפר לו איזה ילד מוצלח יש לו - בלי ללמוד, רק משמיעה, הצליח לחזור בעל-פה על כל השיעור.

אבל אבא לא כל כך שמח. הוא היה חסיד כל כך קיצוני, שעבורו לא היה ללימוד עצמו כל ערך. כל מה שרצה היה שאדע חומש וקצת מדרש. יותר לא צריך, שרק אהיה יהודי ישר, כלומר - חסיד.

שעיה-בצלאל התחיל ללמד אותי גמרא, ואני, שתפסתי הכול במהירות, הייתי תלמיד מצוין. היתה לי באמת תפיסה מהירה. כל יום חמישי חזרתי היטב על ה"לקח טוב" וזה זרם כמים. לאחר זמן מה חשתי ששעיה-בצלאל, עם הקצת "לקח טוב" שלו, אינו מתאים עוד בשבילי. היה עלי לעבור למלמד ברמה יותר גבוהה, כזה שלומד עם הנערים עמוד גמרא ואפילו דף שלם.

אבל לאבא לא אצה הדרך. הוא החזיק אותי אצל שעיה-בצלאל תשעה "זמנים", ואני המשכתי לטחון שוב ושוב אותו חומר יחד עם ילדים קטנים ממני. אבא האמין שממילא אדע ללמוד בכוחות עצמי, ובכל מקרה גם לא צריך ללמוד יותר מדי. העיקר שאהיה חסיד. התחננתי לפני אבא, שאני רוצה כבר ללמוד

גמרא. נמאס לי מן ה'לקח טוב', ואני רוצה ללמוד עם ילדים גדולים יותר. אבל אבא לא הסכים בשום אופן מן הטעם הידוע.

לאבא היה אח קטן, בן גילי, שמו היה ישראל. סבא מסר את בנו זה להשגחתו של אבא, והוא שלח את שנינו לאותו "חדר", הלביש אותנו באותם בגדים והשכיב אותנו לישון באותו חדר. לישראל היה ראש הרבה יותר טוב משלי, אבל הוא לא רצה ללמוד. לא איכפת היה לו שהרבי שלנו הוא שיעיה-בצלאל. אדרבה, זה אפילו טוב יותר - לא צריך בכלל להתאמץ. למרות שכלו החרף הוא לא ידע אפילו את ה'קצת לקח טוב' של יום חמישי, משום שאת כל מרצו הקדיש למעשי קונדס.

עוד ילד היה במשפחתנו, מבוגר ממני בשנתיים, ואף הוא נקרא ישראל. היה לו מוח גאוני.^[7] אביו היה ר' יוזל וישניאק, למדן גדול ומפורסם, שהיה בן אחיו של סבא שלי, ר' יודל. היתה לו משרה בלובלין, ואישתו, באשע-פייגע, וילדיו חיו אצל אביה, ר' זליג. הילד שלהם, ישראל בן השמונה, שיגע את המלמדים המעולים ביותר. על כל קטע קטן בגמרא היה שואל קושיות בלי סוף, כאלה שהלומדים אינם מסוגלים לענות עליהן. מובן אפוא שבזכות זה היה ישראל אהוב על כל המשפחה. הוא תמיד היה במחיצתנו - אכל, שתה והשתולל אתנו. בגללו התעלמו ממני ומישראל. כולם אהבו להשתעשע אתו, ורק אתו.

אבל אני וחברי ישראל, שהיה כזכור גם דודי, שנאנו אותו בלבנו. אלמלא הוא, הרי גם אנו היינו נחשבים לילדים טובים: אני יכולתי להיות הילד הכי טוב בעיר, ואז המשפחה היתה אוהבת אותי עוד יותר. אבל בכל זאת, בלי קשר לשנאה הזאת, היתה לנו גם דרך ארץ כלפיו. חשנו זכות גדולה שהוא בכלל מדבר אתנו. באופיו הוא היה טיפוס שלילי, וכל נערי העיר העדיפו להתרחק ממנו. כשהרביץ לנו, לא התנגדנו; קיבלנו את המכות בהכנעה, כמו תלמידים ב'חדר' שמקבלים מכות מהרבי.

זכורני יום שישי אחד, שבו היינו חופשיים מלימודינו ב'חדר'. עלה אז בדעתו לבחור כמה מן הנערים הטובים בעיר ולבחון אותם בגמרא. אני זוכר שהוא בחר במסכת בבא מציעא ויצא לשדות עם שנים-עשר נערים, בדרך אל ר' שמחה-לייזר.^[8] היה זה יום קיץ נאה. ישראל חתך באולרו זרדים רכים וטובים ונטל את הגמרא לידו. הוא הקצה לכל נער קטע מהמסכת, ומי שלא ידע לבאר את הסוגיה כנדרש היה צריך להישכב על האדמה, וישראל הלך אתו עם הזרדים הרכים, ככל שרק איוותה נפשו. אף אחד לא בכה, כולם התאפקו. קיבלנו את זה באהבה, ולמען האמת, כשהוא הצליף בנו היינו משוכנעים שזה באמת מגיע לנו. אנחנו מין גויים שכאלה, שאינם מסוגלים להבין גמרא, והוא, ישראל, למדן

שכזה. כשמישהו מאתנו לא יכול היה עוד לסבול את הכאב והתחיל לבכות, ישראל כלל לא נתן על כך את דעתו. הוא המשיך להצליף, ותוך כדי כך אמר: "הרי לך, גוי שכמותך, הא לך!"...

הוא הותיר בגופנו סימנים כחולים מכוסים דם קרוש. לי הוא אמר לחזור על פרק "המפקיד",^[9] אבל באותו זמן עדיין לא למדתי גמרא אלא רק "לקח טוב", ובכלל לא ידעתי את משנת "המפקיד". הוא נתן לי שמונה-עשרה מלקות - "כמניין ח"י", הוא אמר - אבל הן היו כל כך קשות ומכאיבות, שעד עצם היום הזה אני זוכר אותן.

אחרי הדברים האלה חזרנו כולנו הביתה חבולים ומוכים. עינינו זלגו דמעות, היינו מבווישים ומושפלים, אך לא היתה בפינו כל תלונה - הרי זה הגיע לנו! הנערים פחדו יותר מן המלקות של ישראל מאשר מאלה של הרבי. לרבי, לפחות, היתה קצת רחמנות כשהרביץ, וגם לא היו לו זרדים רכים, טריים וארוכים כמו אלה שחתך ישראל בשדה.

אבל בעזרת ה' לא עבר זמן רב ור' יוזל וישניאק לקח את בנו אליו ללובלין; פה בקאמניץ כבר לא היו מלמדים שיתאימו לרמתו. שמחנו מאוד: סוף סוף נפטרנו מישראל הזה!

כשהייתי בן שמונה מסר אותי אבא לידי מוטיקה המלמד, שבעצם הייתי צריך להתחיל ללמוד אצלו שנתיים קודם לכן. הוא היה מלמד מצוין. הוא לא הרביץ הרבה לילדים, והם הגיעו להישגים טובים בלימודיהם. הוא למד עם הילדים גמרא ופעל גדולות ונצורות. שעה אחת ביום סיפר לילדים מעשיות על גאונים ועל כל הדברים שקורים בעולם הבא, כלומר איך הרשעים סובלים מאות בשנים לאחר מותם. בנוסף סיפר באריכות על נתיב מסעם של המתים, איך מלאכי חבלה^[10] פוגשים את הרשע בדרכו לגיהנום, על המידות של הגיהנום, כיצד שורפים שם את הרשעים, וכן הלאה וכן הלאה.^[11]

הוא סיפר שכל צדיק צריך לסבול ייסורים של חיבוט הקבר^[12] (ועל זה כבר כתבתי קודם).^[13] אחרי המנה הזאת - חיבוט הקבר - אומרים לו ללכת לגיהנום. כל צדיק - אפילו הגדול ביותר - מוכרח להיות בגיהנום שנים-עשר חודש.^[14] בדרכו לגיהנום פוגשים בו מלאכי חבלה ומרביצים לו בשבטי ברזל ומשליכים אותו לתוככי הר של אש. משם הוא מושלך להר של קרח, ומשם שוב לאש, וחוזר חלילה.^[15] אחר כך, אם הוא רשע גדול במיוחד, משליכים אותו מלאכי חבלה, אחד לידי השני, למרחק של אלף ומאתיים שנה; כלומר, זה לוקח אלף ומאתיים שנה עד שלבסוף ייפול על אותו הר של אש. ואם לא די בכך,

בדרך יפגוש שישים ריבוא מלאכי חבלה, וכל אחד מהם יכה אותו בברזלים מלובנים. אחר כך מצווים עליו ללכת לגיהנום ושם עליו להיטהר במשך שנים-עשר חודש. יותר משנה אף אחד לא היה שם. כשמגיעים סוף סוף לגיהנום, המצב מצוין, אבל קודם לכן - צריכים לסבול מאות שנים באש ובמים, בקרח ובייסורים...

הרבי שלנו, שרצה להיות מאוד מוחשי, אפילו נטל את קולמוס הדיו וצייר על נייר את גודלו של הגיהנום. לפי חישוביו, אורך הגיהנום הוא מרחק של אלף ומאתיים שנה, ורוחבו - מהלך של ארבע מאות שנה. יש צרה אחרת בגיהנום, והיא שאף אחד אינו יודע את מקומה של הדלת. אילו ידע, היה הולך היישר אל הדלת ולא מקבל כל כך הרבה מכות ממלאכי החבלה. הוא הולך הלוך ושוב, מחפש לשווא את הדלת, ובדרכו חוטף מכות.

הרבי מראה לנו באצבעו, איך מישוהו עומד ממש ליד הדלת, ודווקא אז הוא חוזר. עכשיו עליו לחזור ארבע מאות שנה לצד אחד, ועוד אלף ומאתיים שנה לאורך, ועוד ארבע מאות שנה לרוחב, ועוד אלף מאה תשעים ותשע שנה ואחד-עשר חודש. וכול זה בגלל שהדלת כל כך צרה ונסתרת, והוא, האומלל, צריך לשוטט בגיהנום סחור סחור, בין מלאכי החבלה, שלושת אלפים מאה תשעים ותשע שנה. אבל הצדיק על פי רוב מוצא מיד את הדלת של הגיהנום ולא צריך ללכת סחור סחור כל כך הרבה שנים.

נוסף על כך אהב הרבי לספר לנו נסים ונפלאות על הגאון מווילנה, שהיה בקי בכל שבע החכמות.^[16] הוא היה צופה בכוכבים, וכאשר רצה לדעת את גודלו של כוכב מסוים ומה מתרחש עליו, היה פשוט מוריד את כל הכוכבים אליו לשולחן, מתבונן בהם ובוחר אותם היטב.^[17]

פעם - סיפר הרבי - הלך הגאון מווילנה לחתונת גביר גדול, והמחותן ביקש ממנו לשמח את החתן והכלה. "אני אשב ליד הכליזמרים" - אמר הגאון. הוא התיישב בסמוך והאזין היטב לנגינתם. לאחר זמן מה ביקש הגאון שינקבו חור נוסף בקלרנית שהכליזמר ניגן בה. הוא הצביע על המקום המדויק שאותו יש לחזור. הקלרנית תנגן מעתה טוב יותר, ולאורחים תהיה הנאה גדולה. נקבו חור במקום שעליו הצביע הגאון, והכליזמר החל לנגן. המנגינה היתה כה עריבה, עד שמרוב מתיקות התעלפו האנשים. צריך היה אפוא לסתום את החור.^[18] מעשיות כאלה היה מוסיקה המלמד מספר לנו כל יום,^[19] ואנחנו ישבנו כמכושפים...

בערבי החורף חזרנו מן ה'חדר' בשעה שמונה או תשע בערב. הייתי אוכל ארוחת ערב והולך לחדרה של סבתא ביילע-ראשע, שם בדרך כלל נהגה כל

המשפחה להתכנס. לעתים קרובות ישבו שם נשים עם לייבקה השמש,^[20] שגר במטבח של סבתא יחד עם אישתו המבשלת. לייבקה זה סיפר תמיד מעשיות על שדים ובני שטן, על מכשפים, יצורי מים^[21] וכדומה.

הוא סיפר שפעם נסע בעל עגלה לאן שנסע ועגלתו מלאה יהודים. בדרך ראו אווז מפותם ונאה, ומובן שבעל העגלה נטל עמו את האווז והביאו לביתו. בלילה, שעה שכולם ישנו, החל האווז להשתולל ולזרוק חפצים. בעל העגלה הדליק נר ולתדהמתו ראה כי האווז הפך לחצי אדם חצי אווז. הוא נמלט על נפשו, חצי מת, אל הרב, וזה כינס מניין אנשים שאמרו תהלים בקולי קולות. כשסיימו את כל ספר תהלים הניע האווז את כנפיו ועף לו.^[22]

"שדים" - הוא סיפר - "אוהבים לרכוב על סוסים, אבל לא על סוסים של פריצים, אלא דווקא על סוסים של יהודים. וכך, משבאים העגלונים היהודים בבוקר לאורווה, והנה הסוסים רטובים, זיעה ניגרת מהם, והם מתנשפים ועייפים כאילו זה עתה חזרו מדרך ארוכה. לעתים מוצא העגלון בבוקר באורווה סוס שהתפגר, אופני עגלה שבורים, מושכות קרועות..."^[23]

על כשפים היו לו סיפורים אין קץ. פעם - כך סיפר - היתה בקאמניץ יהודייה שבעלה החייט נסע לאודסה. בהתחלה עוד שלח לה כסף ומכתבים, ואחר כך הפסיק - לא מכתבים ולא כסף. היא נסעה למכשף שגר בשרשוב,^[24] עיירה ליד קאמניץ, והלה אמר שאם תיתן לו עשרה רובל, ישוב אליה בעלה על גבי מחתת תנורים. ואכן כך היה. למחרת בלילה הקיש הבעל בחלון, בכה וביקש מאישתו שתמהר ותכניסו הביתה. הוא עייף מאוד מן הנסיעה ותיכף יתעלף. היא מיהרה לפתוח את הדלת והבעל נכנס רוכב על המחתה, נפל על הרצפה והתעלף. האישה הקימה קול צעקה, אנשים באו במרוצה והחלו לומר תהלים. החייט קם מרצו וסיפר לנאספים כי בלילה, לפתע פתאום, נשלחה יד ברזל גדולה ומשכה אותו ממיטתו שבאודסה, הושיבה אותו על המחתה ופקדה עליו: "סע הביתה. הלילה תבוא אל אישתך ותבקש את סליחתה." הוא החל לבכות. איך אפשר בלילה אחד לעבור מרחק כזה? הלא צריך לנסוע אולי שישה שבועות? אבל הפקודה נשמעה היטב: "מצווים עליך!" הוא החל לנסוע - בעצם לא לנסוע, אלא לעוף, מעל הרים ועמקים, מעל גגות ונהרות, והנה הוא כאן, ונשמתו רק בקושי בקרבו...^[25]

אני זוכר מעשייה אחת שהיתה מוזרה במיוחד. פעם מת מישו, ואחרי שייסרוהו מאות שנים על כל עבירותיו, הביאוהו לבית דין של מעלה, כדי להחליט אם אפשר להכניסו לגן עדן. אב בית הדין כבר עמד לפסוק שהוא רשאי

להיכנס, אבל באותו רגע הופיע השטן ואמר כי עדיין רובץ על האיש הזה חטא גדול - הוא אכל שני פוד חלב.^[26]

"מה זאת אומרת" - בכה האיש - "אני? שני פוד חלב? מתי? מה? הלא זו עלילת שווא!"

השטן הוכיח לבית הדין כי בשעה שאדם זה עישן את מקטרתו, תמיד הדליק אותה מנר. בזמן העישון נכנס קצת חלב מן הנר לתוך המקטרת. בצורה כזאת הצטברו, במשך כל חייו, שני פוד חלב. מיד דחפוהו לידיהם של מלאכי חבלה, ושוב החלו לענותו, שיכפר בעד החלב שנספג בקרבו כשעישן.

מעשיות מבהילות כאלה שמעתי אצל הסבתא החכמה שלי מפיו של לייבקה. אתם יכולים לתאר לעצמכם באיזו אווירה של פחד עברו עלי ימי נעורי. היינו אחוזי אימה משדים וממזיקים ומן העולם הבא, שבו אפילו צדיקים גדולים סובלים חיבוטי קבר ושוהים שנים-עשר חודש בגיהנום. מין מקום שגודלו בערך מהלך של ארבע מאות שנה, שבו שורפים וצולים, תולים את הגברים בלשונם ואת הנשים בשערותיהן ובשדיהן, ומטגנים אותם מעל תנור של אש.^[27]

אני זוכר שפעם נפסלה הציצית שלי, ולמחרת - בשל שובבותי - שכחתי ללבוש ציצית חדשה. בלילה, כשהלכתי לישון, ראיתי שאני עדיין לובש ציצית פסולה. זה היה סמוך לימים הנוראים, וביום כיפור - כמה ירא שמים הייתי אז - התייפחתי בבכי על חטאי הגדול, על הציצית הפסולה.

במוצאי יום כיפור חזרתי מן השטיבל החסידי וסעדתי את הארוחה שלאחר הצום. הייתי אז לא יותר מבן שמונה, ואף על פי כן הייתי מבולבל לגמרי מחטא הציצית הפסולה. לאחר הסעודה הלכתי אל סבא. היה זה לילה בהיר. הבתים עמדו בשורה, סמוכים זה לזה ושטופים באור הירח. כשבאתי לבית סבא ורציתי לעלות למרפסת הבית, ראיתי לפתע את השכן, הרשל מאירצ'ס, עומד סמוך למרפסונת הקטנה של ביתו. שמחתי שהרשל עומד קרוב אלי; אבל ברגע שהצבתי את רגלי על המרפסת, ראיתי שהרשל מתרומם ועולה מעלה מעלה, מעל הגג, והוא צחור כשלג. נבהלתי וחשבתי שזהו שד ולא הרשל. בשארית כוחותי רצתי באכסדרה עד שהתמוטטתי ואיבדתי את הכרתי. בביתו של סבא שמעו את רעש הנפילה, רצו מהבית ומצאו אותי חסר הכרה. קמה, כמובן, זעקה גדולה, ואנשים הגיעו במרוצה, הרימוני מן הרצפה והשכיבוני על המיטה. נרדמתי מיד. הביאו אלי את הרופא הגדול ועמו בא גם יוסל המרפא,^[28] שיחד עם סבתא ישב כל הלילה ליד מיטתי. למחרת הוטב לי וסיפרתי לסבתא את המעשה עם השד, שקודם לכן נתגלה כהרשל מאירצ'ס. אמרתי גם שברור לי מדוע נגלה לעיני השד - הלכתי עם ציצית פסולה...

באותו זמן נתפרסם מאוד הדיבוק^[29] מאוואראדאק^[30], שנתיישב בתוך גופה של נערה. נסעו אתה לכל הצדיקים והרבנים הגדולים, כדי שינסו לגרש את הדיבוק. ליטא כולה סערה בשל הדיבוק הזה ומעשיות לרוב סופרו עליו. כאן הדיבוק אמר תהלים, כאן הוא למד משניות, וכאן גמרא ומדרש. מעשיות כאלה נפוצו אז לאין קץ.

הובילו את הבתולה מעיר לעיר ולבסוף גם הגיעו לרב של קאמניץ. הרב שלח אותם לבית הקברות, וכל אנשי העיר, גברים, נשים וטף, התאספו שם כדי להתבונן במחזה. הרב ציווה על השמש, ר' ביינוש, לומר את הפסוקים הנכונים ולצוות על הדיבוק להסתלק מגוף הנערה בגזרת הרב ובשם כל הרבנים. גם אני רציתי ללכת לבית הקברות. רציתי לראות במו עיני כיצד הדיבוק יוצא, אבל אבא לא הרשה לי, משום שאת הדיבוק סובבות רוחות רעות לרוב. השמש, ר' ביינוש, הלך לבית הקברות ואמר את הפסוקים עם כל הגזירות^[31], והדיבוק צרח: "אינני רוצה לצאת. טוב לי פה."

נסעו אפוא עם הנערה אל הרב של בריסק, ר' יעקב מאיר^[32], שהיה גאון גדול וצדיק^[33]. גם הוא שלח את הדיבוק לבית הקברות, וכצפוי, כפי שהיה בכל מקום, גם כאן הגיעו כל יהודי בריסק, אנשים נשים וטף, לבית הקברות. כולם רצו לראות את הדיבוק המופלא, שמחזיק מעמד כל כך הרבה זמן בגופה של הנערה ומסרב בעקשנות להסתלק.

ר' יעקב מאיר שלח את שמש בית הדין, ר' לייב, אל הדיבוק, לצוות עליו, בגזירת הרב דמתא^[34], לצאת תיכף ומיד. הרב גם אמר לו להורות לדיבוק לצאת דרך הזרת של היד^[35]. הרי כך למדנו בקבלה, שזהו המקום הנוח ביותר שממנו יכול הדיבוק לצאת. ואכן כך אמר ר' לייב לדיבוק. הדיבוק החל לבכות שאין הוא רוצה לצאת, ואז הסביר לו ר' לייב, כי אם לא יציית, יטילו עליו כל הרבנים חרם. הוא יישאר לנצח בכף הקלע^[36], ולעד לא תהיה לו תקומה. אז אמר הדיבוק בבכי גדול: "אני כבר יוצא, אבל שהרבי יגיד לי לאן להיכנס..."

ר' לייב התבלבל, ניצב על מקומו ולא ידע מה לומר. הוא סב לאחור וביקש לשוב אל הרב ולשאול את פיו - להיכן ייכנס הדיבוק? אבל לידו עמד ר' ליפע צוקרמן, גביר גדול, למדן וקצת אפיקורוס, שבאותו זמן היה מיווד עם הגוברנטור. הוא גם נתפרסם בכך שידע כמעט בעל פה כמה מאות דפי גמרא. צוקרמן זה, שאהב להתלוצץ, הגיע במיוחד לבית הקברות כדי להתל קצת באנשים. הוא שמע את הדיבוק בוכה ושואל לאן להיכנס, וראה שר' לייב רוצה לרוץ לרב ולשאול לדעתו, ואז אמר לפתע: "עצור! עצור! אני אראה לו לאן

להיכנס. יש לי מקום מצוין בשבילי..."

הוא ניגש אל הנערה, פער את פיו לרווחה, ואמר: "לכאן! היכנס אלי לתוך הפה." פיו הפעור היה ממש על פניה של הנערה.

ר' לייב נבהל וחשש שהדיבוק ייכנס לפיו של האפיקורוס. אבל הדיבוק שתק ולא ענה. היה ברור שהוא "לא רוצה" להיכנס אליו. האנשים שעמדו בסמוך היו המומים. שיהודי יסתכן עד כדי כך ויגיד לדיבוק להיכנס לגופו, ועוד יפער את פיו! לולא היה זה צוקרמן, כבר היו הורגים אותו וקוברים את גווייתו במקום. אבל מצוקרמן פחדו כולם. ורק הרב הצטער שהדיבוק באמת לא נכנס לאפיקורוס. שידע לו, מה זה לעשות צחוק מדבר שכזה. הרב, דרך אגב, קצת התבייש. הוא רצה לנסוע עם הדיבוק אל הרבי מלאכוביץ'.^[37] כיצד נסתיים סיפור הדיבוק, כבר אינני זוכר.

לתוכן הענינים

לדף הראשי של פרויקט בן-יהודה

^[1] על יעקב-בער המלמד, ראו לעיל, פרק א, סמוך להערה 126.

^[2] במקור "באהעלפער" (או בעלפער), שפירושו המילולי: עוזר. עיקר תפקידו של עוזר המלמד (שכונה גם "ריש דוכנא" [=ראש הדוכן]), היה להביא את הילדים מביתם אל ה"חדר" שבבית המלמד ולהחזירם בתום הלימודים. מקצוע זה נחשב לנחות והעוסקים בו נחשבו שוטים ורשעים. ראו למשל: א"ב גוטלבר, זכרונות ומסעות, א, ירושלים תשל"ו, עמ' 70-66.

^[3] קרא: קמץ אלף = או (o); קמץ ב (דגושה) = בו (bo); קמץ ב (רפויה) = וו (vo); קמץ ו = ווא (voo); ההבדל בין שתי התנועות האחרונות אכן אינו ניכר לאוזנו של ילד. שיטת לימוד מעין זו - שינון האות והתנועה - היתה אופיינית לכל ה"חדרים" ועוררה קשיים דידקטיים רבים. ראו: א"מ ליפשיץ, "החדר", בספרו: כתבים, א, ירושלים תש"ז, עמ' שנב-שנד; השו: "ספיח", בתוך: ח"נ ביאליק, סיפורים, תל-אביב תשי"ג, עמ' קפד-קפז.

^[4] הכוונה כאן לפירוש רש"י על החומש.

^[5] בימי חמישי נהוג היה שהמלמד עורך חזרה על החומר שנלמד במשך השבוע, לקראת בחינה שהיה עורך בשבת בביתו של הנער. ראו לעיל, פרק א, סמוך להערה 130.

^[6] לקח טוב - ראו לעיל, פרק א, הערה 127.

^[7] על "העילוי", ישראל וישינאק, ראו גם להלן בפרק טז.

[8] על שמחה-לייזר, ראו לעיל, פרק א, סמוך להערות 86-92.

[9] "המפקיד" - הפרק השלישי במסכת בבא מציעא. פותח במילים "המפקיד אצל חברו בהמה או כלים ונגנבו או שאבדו".

[10] מלאכי חבלה - לשון חובל, מכה; הכוונה למלאכים הממונים על עיני הרשעים בגיהנום.

[11] ספרי מוסר וקבלה רבים כוללים בתוכם גם תיאורים של הגיהנום על מדוריו השונים. חלק מן הספרים הללו, כגון "ראשית חכמה" לר' אליהו די וידאש או "קב הישר" לר' צבי הירש קידנובר, תורגמו גם ליידיש וזכו לתפוצה רחבה, ומהם, ככל הנראה, שאב המלמד את סיפוריו. סיפורים כעין אלה היו נפוצים מאוד בהווי של יהודי ליטא, השוו: "ומעשיות היינו מספרים זה לזה בלא שיעור ובלא סוף: על גן עדן התחתון וגן עדן העליון, על הגיהנום והרי חושך, על הסמבטיון... על היהודונים האדמונים ועל אדני השדה ועל אנשי המים, על שדים ורוחות וגלגולים, דברים שהיו מסמרים את שערות הראש ומרעידים את הנפש" (י' גוטפרשטיין, "פולקלור יהודי ליטא", יהדות ליטא, א, תל-אביב תש"ך, עמ' 612).

[12] חיבוט קבר - מסכת הייסורים שעובר המת בקברו ועיקרה חטבות ממלאכי החבלה. ספרי קבלה ומוסר הקדישו מקום רב לנושא זה וחיבורים מיוחדים כגון פרקי "חבוט הקבר" ו"מסכת גיהנום" דנים בכך בפירוט. פרקים אלו נכללו גם בזוהר, בספר ראשית חכמה (שער היראה, פרקים יב-יג) ובמקורות נוספים, וראו: י"ל זלוטניק, "בני בלי שם - על דבר המתים השוכחים את שמם", עדות, ב (תש"ז), עמ' 217-225. על חיבוט הקבר של הצדיקים, השוו: "שגם הצדיקים בהכנסם לג"ע [=לגן עדן] עוברים דרך הגיהנם לטובת קצת רשעים קרוביהם" (א"י שפרלינג, טעמי המנהגים ומקורי הדינים, ירושלים תשי"ז, עמ' תלח).

[13] ראו לעיל בסוף פרק א.

[14] על פי המשנה: "משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש, שנאמר 'יהיה מדי חדש בחדשו'" (עדות, ב, י).

[15] השוו: "גזר דינו של רשע: מלאכי חבלה דוחפין אותו על פניו, ואחרים מקבלים אותו מהם ודוחפים אותו לפניו אור של גיהנם ופוערת פיה ובלעתו" (ראשית חכמה השלם, ירושלים תשמ"ד, א, עמ' רמו), וכן: "והראני בני אדם שמשליכין אותם מן האש לשלג ומן השלג לאש" (שם, עמ' רמו).

[16] שבע החכמות - במחשבת ימי הביניים נחלקו תחומי הידע לשבע חטיבות (מתמטיקה, הנדסה, מוזיקה, אסטרונומיה, טבע, תיאולוגיה, פילוסופיה), ובהשאלה הכוונה למי שבקי בכל תחומי הידע האנושי. וכך כתב ר' ישראל משקלוב בהקדמה לספרו פאת השלחן, ירושלים תשי"ט, ה ע"א: "כה אמר [הגר"א] כל החכמות נצרכים לתורתנו הקי[דושה] וכולים בה, וידעם כולם לתכליתם. והזכיר חכמת אלגברע ומשולשים והנדסה וחכמת מוסיקא ושיבחה הרבה... וביאר איכות כל החכמות ואמר שהשיגם לתכליתם. רק חכמת הרפואה ידע חכמת הניתוח והשייך אליה... ועל חכמת פילוסופיה אמר שלמדה לתכליתה." המיתוס על בקיאותו המופלאה של הגר"א, שראשיתו עוד בחייו, טופח והתעצם לאחר מותו בידי אורתודוקסים ומשכילים כאחד, וכל חוג השתמש במיתוס זה לצרכים אחרים, ראו: ע' אטקס, "הגר"א וההשכלה - תדמית ומציאות", פרקים בתולדות החברה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה, מוקדשים לפרופסור יעקב כ"ץ, ירושלים תש"ס, עמ' קצב-ריז.

[17] סיפור זה מתבסס, כנראה, על דברי תלמידו של הגר"א, ר' מנחם מנדל משקלוב, בהקדמתו לפירוש הגר"א על מסכת אבות. לדברי ר' מנחם, "כאשר ישבתי לפניו, ונתגלגל לפניו הענין של החכם אריסטו, וא[מר]... שאלו היה בא לפני, הייתי מראה לו סיבוב החמה והלבנה עם כוכביהם מאירים על השלחן הזה כאשר יאירו ברקיע השמים" (יהושע העשיך לוין, ספר עליות אליהו, ירושלים תשמ"ט, עמ' רלד).

[18] סיפור זה מתבסס, כנראה, על הידע שיוחס לגר"א ב"חכמת מוסיקא" (ראו בציטוט מתוך ההקדמה ל"פאת השלחן", לעיל, הערה 16).

[19] בחברת המתנגדים הליטאית תפקדו סיפורי שבחים על הגר"א - בעל-פה ובכתב - כחלופה לספרות השבחים על הבעש"ט ועל הצדיקים שהיתה נפוצה בפי החסידים; השו: "חטאות נעורים", בתוך: מ"ל ליליינבלום, כתבים אוטוביוגרפיים, א, ירושלים תש"ל, עמ' 90-92, 99, המעיד כמה חביבים היו עליו סיפורים אודות הגר"א. ר' ישראל משקלוב כותב, "כי לספר שבחי רבינו הידועים היה צריך ספר חשוב בפ"ע [=פני עצמו]" (פאת השלחן [לעיל, הערה 16], ה ע"ב), ודוגמה לספר שבחים כזה הוא "עליות אליהו" (לעיל, הערה 17). על מקומה של המאגיה והכישוף בעולמם של בני החברה המסורתית במזרח אירופה, ראו: ע' אטקס, "מקומם של המאגיה ובעלי השם בחברה האשכנזית בממנה המאות הי"ז-הי"ח", ציון, ס (תשנ"ה), עמ' 69-104.

[20] שמש - במקור: "שול-רופער", כלומר הכרוז של בית הכנסת, שכונה גם "שול-קלאפער". הכוונה היא לשמש, שתפקידו - בעיקר בעיירות הקטנות - היו קשורים באחזקת בית הכנסת ובשליחויות מטעם הקהל כגון מסירת הודעות לבני הקהילה, הכרזה על כניסת השבת או על בואו של מגיד לעיירה, ובעיקר השכמת האנשים לתפילה ולסליחות באמצעות נקישה בפטיש על חלונות הבית וקריאת "אין שול אריין!"; השו: ח' צ'מרנסקי, עירתי מוטילי, תל-אביב תשי"א, עמ' 38-40.

[21] יצורי מים - הכוונה ליצורים דמיוניים, שחצי גופם אדם וחציו דג; השו: "יוהנני ממחר עם החברה לרחוץ באגמו של הפריץ, באותו האגם, שנמצא בו לפנים איש המים", חציו בתולה וחציו דג עם שערות שחורות וארוכות" (מ' סטבסקי, מזכרונות הילדות, ורשה תר"ע, עמ' 15).

[22] במעשייה זו משוקעת האמונה הקבלית-המיסטית ב"תורת הגלגול", דהיינו שנשמותיהם של חוטאים עשויות לחזור ולהופיע בעולם גם בתוך בעלי חיים. הגלגול בבעל חיים מכפר על עוונות חמורים של החוטא. ראו: ג' שלום, פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, ירושלים תשל"ו, עמ' 334-337; ג' נגאל, מאגיה, מיסטיקה וחסידות, תל-אביב 1992, עמ' 61-70.

[23] גם כאן הרקע לסיפור הוא האמונה בגלגול הנשמות; השו ל"מעשה בבעל חוב שנתגלגל בסוס": "יירא והנה הסוס מוטל מת והבין כי לא דבר ריק הוא" (א' רובינשטיין [מהדיר], שבחי הבעש"ט - מהדורה מוערת ומבוארת, ירושלים תשנ"ב, עמ' 276-277); פולקלור יהודי ליטא (לעיל, הערה 11), עמ' 603.

[24] שרשוב (Szereszów) - עיירה בפלך גרודנה, כשלושים וארבעה ק"מ מצפון-מזרח לקאמניץ, ראו: ש' ספקטור (עורך), פנקס הקהילות: פולין, ה, ווהלין ופולסיה, ירושלים תש"ן, עמ' 318-320.

[25] בסיפורו "האבות והבנים", מביא מנדלי סיפור דומה אודות אישה יהודייה הפונה למכשפה צוענית שתסייע לה להשיב אליה את בעלה: "לכי בשלום לביתך - אמרה הצוענית - אראה בנחמה אם לא תראי עוד היום בלילה את אישך!... ויהי אך עלתה האשה על משכבה בלילה ותתן שנת לעיניה, והנה קול דודה דופק: פתחי לי, אשתי! פתחי לי, רעיתי, יונתי! ותקם לפתוח לדודה, אשר התפרץ הביתה דחוף ורוכב על מגרפה ובידו מטאטא!" (כל כתבי מנדלי מוכר ספרים, תל-אביב תשכ"ו, עמ' כד).

[26] חלב - שומן בעלי חיים, שאסור מן התורה לאוכלו ("כל חלב וכל דם לא תאכלו" - ויקרא ג, 17), אך מותר ליהנות ממנו ועל כן שימש לתעשיית סבון, נרות וכדומה.

[27] השו: "אמר ר' יהושע בן לוי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאני אליהו הנביא זכור לטוב. אמר לי: רצונך שאעמידך על שער גיהנם? אמרתי לו: הן. הראני בני אדם שתלויים בחוטמיהם, ובני אדם שתלויים בידיהם, ובני אדם שתלויים בלשונותיהם, ובני אדם שתלויים ברגליהם, והראני נשים שתלויות בדדיהן" (ראשית חכמה [לעיל, הערה 15], א, עמ' רמז; וראו: שאול ליברמן, 'על חטאים וענשם', ספר היובל לכבוד לוי גינצבורג, ניו-יורק תש"ו [החלק העברי], עמ' רמז-רע); ראו גם: י"א קצוביץ, ששים שנות חיים - זכרונות חיי וחי דורי בישראל (1859-1919), ברלין תרפ"ג, עמ' 43.

[28] הכוונה היא לדוקטור לאסובסקי וליושקה המרפא, הנזכרים בפרק א, סמוך להערה 142.

[29] דיבוק - מונח המציין כניסת כוחות דמוניים לתוך גופו של אדם חי ואחיותם בו. תופעת הדיבוק - הן בחברה היהודית (למן השתקפותה ב"תורת הגלגול" הקבלית ועד למחזהו הידוע של ש' אנ-סקי) הן בחברות אחרות - זכתה להארות רבות ומקובל לזהותה עם שיגעון. רוב סיפורי הדיבוק ממזרח אירופה מקורם בסביבה חסידית, ראו: ג' נגאל, סיפורי "דיבוק" בספרות ישראל, ירושלים תשמ"ג; הנ"ל, מאגיה (לעיל, הערה 22), עמ' 71-77.

[30] כך במקור. הכוונה, כנראה, לעיירה הליטאית נובורדוק (Nowogródek), כמאה ועשרים ק"מ מדרום-מערב למינסק. המעשה בדיבוק, שעליו מסופר כאן, התרחש, ככל הנראה, בשנת 1848, והוא ידוע גם ממקורות אחרים, המציגים גרסאות שונות. הגרסה העיקרית מובאת בספרון: מעשה נוראה... שארע בכפר הסמוך לק"ק סטאלאוויץ, ווארשא תרע"א; וראו: ד' סדן, "אנשי מרמה", אורלוגין, 8 (1953), עמ' 224; סיפורי "דיבוק", שם, עמ' 146-162. סטולוביץ (Stolbtsy) נמצאת כשישים ק"מ מדרום-מזרח לנבורדוק, והמעשה עצמו הועלה על הכתב בשנת 1849, בידי ישראל שלמה זלמן כ"ץ שו"ב בשערשאב; ומעניין שמחבר זה אינו אלא דודו של ר' אהרלה מקאמניץ, מורו ורבו של משה קוטיק אבי המחבר. ראו: מ"ח קליינמאן, אור ישראל, פיעטרקוב תרפ"ד, עמ' 62.

[31] לטקס גירוש הדיבוק חוברו טקסטים מיוחדים, המצויים על הדיבוק, בין היתר, להסתלק "בגזירת עירין קדישין" (בגזירת מלאכים קדושים).

[32] ר' יעקב מאיר מבריסק - הכוונה לר' יעקב מאיר בן חיים פאדווא (1797-1855), רב ואב"ד בבריסק משנת 1840 ועד פטירתו, שחיבר ספרי שו"ת והלכה חשובים. ראו: א"ל פיינשטיין, עיר תהלה... כל הקורות לעדת ישראל שבעיר בריסק, ווארשא תרמ"ה, עמ' 221.

[33] ספק גדול אם המסופר להלן, על מעורבותם של הרבנים מקאמניץ ומבריסק בגירוש הדיבוק, אכן היה ונבא, ונראה יותר שהוא מן המעשיות הרבות, שכדברי קוטיק הסתובבו בליטא אודות אותו דיבוק. רבנים ליטאים - שלא כצדיקי החסידים - לא עסקו בגירוש דיבוקים, ומקרים דומים כמעט שאינם ידועים (אך ראו: סיפורי "דיבוק" [לעיל, הערה 29], עמ' 186-196). המסורות שייחסו גם לגר"א גירוש דיבוקים אינן נראות אמינות, ראו: אשר הכהן, "כתר ראש", בתוך: ספרי הגר"א, ירושלים חש"ד, עמ' כח-כט, סימנים ו, ח.

[34] הרב דמתא - הרב המקומי, רב העיר.

[35] על יציאת הדיבוק מן האצבע הקטנה של הרגל השמאלית, ראו: מ' בן-יחזקאל, ספר המעשיות, ו, תל-אביב תשי"ט, עמ' 299; סיפורי "דיבוק" (לעיל, הערה 29), עמ' 189-188, 195, 243.

[36] כף הקלע - על פי הפסוק: "והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך, ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע" (שמואל א כה, 29). "כף הקלע" - בניגוד ל"צרור החיים" - נתפרשה בתלמוד (למשל, שבת, קנב ע"ב) ובזוהר כאתר עיניים לנשמות הרשעים בדרך לגיהנום, מקום שבו נזרקת הנשמה החוטאת מקצה העולם ועד קצהו.

[37] הרבי מלאכוביץ' - ר' מרדכי מלאכוביץ' (נפטר 1810), ייסד את חסידות לאכוביץ'. לאחר מות בנו, ר' נח, בראשית שנת תקצ"ג (1832), נתפצלה חסידות לאכוביץ' לכמה ענפים: לאכוביץ', קוידאנוב, קוברין וסלונים. כאן הכוונה, כנראה, לר' מרדכי "השני", שהיה אדמו"ר חסידי לאכוביץ' למן שנת 1832. לאכוביץ' (Lyakhovich) נמצאת כשישים ק"מ מזרחית לסלונים. ראו: ז' רבינוביץ, החסידות הליטאית, ירושלים תשכ"א, עמ' 111-120; א"י ברומברג, מגדולי החסידות, כ, אדמו"ר נסיכו, לכוביץ, קידנוב וטובינסק, ירושלים תשכ"ג, עמ' עה-קטז.